

Fält, skuggfält och gränsdragningsarbete: Teoretiska verktyg för analys av läroboksforskning

Anders Holmgren

I boken *Science of Science and Reflexivity* använder Pierre Bourdieu vetenskapens verktyg på vetenskapen själv för att undersöka de sociala förutsättningarna för och organisationen av vetenskaplig kunskap (Bourdieu 2004) och han gör det vid en tidpunkt när den vetenskapliga autonomi i ökande grad hotas av ekonomiska och sociala intressen (Bourdieu 2004, Nowotny et al 2001). De verktyg som utvecklats av Bourdieu och hans medarbetare har använts för att tolka och förklara vetenskap som kulturellt fält, dess självständighet och inre struktur (Bourdieu 2004; Bourdieu & Wacquant 1992). När det gäller att undersöka formeringen av olika forskningsområden och dess gränser till andra kunskapsproducerande aktiviteter är den så kallade gränsdragningsteorin högst relevant att använda som teoretiskt verktyg (Gieryn 1999; Lamont & Molnár 2002). Föreliggande artikel är ett försök att pröva några teoretiska verktyg samt undersöka deras användbarhet och förklaringsvärde. Det teoretiska resonemanget bygger på de reflektioner jag gjort i samband med en pågående studie om vetenskapshistoriska aspekter på formationen av läroboksforskning som vetenskapligt område.¹ I artikeln koncentrerar jag mig på att reflektera kring begreppens förklaringsvärde i förhållande till min studie och resultatet utgör ett bidrag till den övergripande diskussionen om teorianvändning inom vetenskapshistorisk forskning.

Min ansats kan beskrivas som hermeneutisk där utbildningssociologiska begrepp såsom fält, skuggfält och gränsdragningsarbete utgör de tongivande be-

greppen. Hur empiriska data ska ses i förhållande till teoretiska perspektiv är en omtvistad fråga beroende på vilket vetenskapligt paradig som forskaren utgår ifrån. I den här artikeln är min utgångspunkt att varje fas i en studies genomförande inte kan friläggas från teoretiska perspektiv och att empiriska data är fusionerade med teori i själva sin uppkomst (Alvesson & Skoldberg 1994). Ett sådant sätt att se på empiriska data och teori avviker delvis från det som är gängse inom viss forskningstradition och utgör i det följande en viktig utgångspunkt när det gäller att pröva olika teoretiska begrepp vid studiet av vetenskapliga områden (Jfr Holmgren 2006). Bengt Kristensson Ugglå skriver i boken *Slaget om verkligheten* att det är ett omöjligt företag att göra en objektivistisk omvärldsanalys och att vår omvärld är mångtydig och ligger öppen för skilda tolkningar och delade meningar (Kristensson Ugglå 2002). Jag delar detta synsätt och lägger ett liknande tolkningsraster på studiet av kulturella fält, i det här fallet på analyser av ett vetenskapligt område. Här vill jag betona att Kristensson Ugglå är kritisk till de metaforer som ofta används när det gäller tolkning, inte minst bilder som i första hand anknyter till vårt seende och det som han kallar för "ögats metaforik".² Jag kan inte här gå in på denna

² Kristensson Ugglå problematiserar ögats metaforik, dvs. när vi försöker tala om sanning i termer av öga, seende och ljus, i det att han säger: "På samma sätt som det inte finns några rena, teorioberoende, neutrala data, så har man menat att det inte heller finns någon oskyldig blick" (328). I det sammanhanget talar han även om att det är vi människor som ser, inte ögonen, med allt vad det innebär. Det innebär t ex att allt jag ser är färgat av min förförståelse, min förväntningshorisont och är impregnerat av mina egna teoretiska utgångspunkter. Kristensson Ugglå fortsätter: "Och när ögat och dess förmåga att se förlorat sin oskuld, växer insikten om att seendet alltid är problematiskt. Drömmen om det totala seendet har för det mesta balanserats av till exempel insikten av bländningens realitet // Många har därför menat att det är omöjligt att begränsa filosofins verksamhet till synens domäner och pläderat för

¹ Den pågående studien om framväxten av läroboksforskning i relation till den internationella läroboksrevisionen utgör en del av ett subprojekt under det internationella forskningsprojektet *Historia utan gräns: Den internationella läroboksrevisionen 1919-2009*, ett projekt finansierat av Swedish Research Council (Vetenskapsrådet, Sverige) under ledning av professor Daniel Lindmark.

diskussion i detalj men vill göra läsaren uppmärksam på de begränsningar olika teoretiska begrepp har genom att de ofta sätts i relation till seendet som epistemologisk förutsättning och grund (Steinsholt 2004).³

Under det senaste seklet har det bedrivits läroboksforskning vid Georg-Eckert-Institutet i Braunschweig, Tyskland. Fokus har skiftat från innehållsanalys till olika mediers påverkan (*impact research*) och idag fokuserar man även på utvecklingsarbete kring läroböcker och kompletterande läromedel, som till exempel digitala medier (Pingel 2010a). Men trots läroböckers centrala roll som kulturella artefakter i skolan är det främst under de senaste två decennierna som läroboksforskningen har expanderat, inte minst beroende på utvecklingen av elektroniska medel och ett ökat intresse för denna typ av forskning (Foster & Crawford 2006; Johnsen 1993; Selander 2003; Selander och Skjelbred 2004; Reichenberg 2007). Det är framför allt läroböcker i historia som haft störst attraktionskraft på forskarna inte minst för att historieboken utgör en artefakt där ett samhälles normer och värden förmedlas; där samhället i viss mån avbildar sig självt och målar upp den bild man vill visa upp för den unga generationen (Ahonen 2009; Pingel 2010a). I Skandinavien bedrivs läroboksforskning bland annat vid Høgskolen i Vestfold, Norge, med ett centrum för pedagogiska texter och läroprocesser samt vid Umeå universitet, Sverige, med särskilt fokus på historiska medier.⁴ I det följande diskuterar jag olika teoretiska begrepp och dess potential för analys av läroboksforskning.

örat eller handen som sanningsvitne” (ibid.). Det är intressant att följa resonemanget i Kristensson Ugglas framställning, som även berör hermeneutik bortom objektivism och relativism. Se vidare Kristensson Ugglas 2002: 334 ff.

³ Steinsholt diskuterar bland annat den litauisk-franske filosofen Emmanuel Lévinas empirism och menar att han som de flesta andra franska filosofer i det 20:e århundradet är starkt kritisk till den visuella grunden för vårt västerländska tänkande. Även om vi självklart använder visuella fakta om människan för att göra en vetenskap om pedagogik / psykologi möjlig framstår likväl visionen / synen som något farligt för Lévinas. Varför det? Jo, därför att det inte kan förhindra att vi behandlar andra människor som objekt; det kan inte i sig själv förhindra ett nytt Auschwitz, förklarar Steinsholt (Steinsholt 2004: 162).

⁴ Se vidare i Selander 2003: 210 och på hemsidan: <http://www.hive.no/senter-for-pedagogiske-tekster-og-laereprosesser/category715.html>. En nyinrättad forskarskola för historielärare vid Umeå universitet (“Historiska Medier: Forskarskola i historia med didaktisk inriktning”) är särskilt inriktad mot historiska medier och dess utformning, innehåll och användning i undervisning och lärande. Se vidare på länken: <http://www.ledning.umu.se/aktuellt/nyheter/nyhetsvisning/ny-forskarskola-for-historielarare.cid164229>

Fältperspektiv

Konflikt och strider inom universiteten har utgjort ett signum för uppkomsten av olika discipliner. Universitetens historia har alltsedan 1300-talet kännetecknats av utvecklingen av olika discipliner genom konflikter dem emellan (MacIntyre 2009).⁵ Analysen av denna kamp i termer av *fält* är däremot starkt knutet till den franske sociologen Pierre Bourdieu.⁶ I det följande diskuterar jag möjligheter och begränsningar med de analysverktyg som Bourdieu och hans medarbetare ställt till vårt förfogande. Enligt Bourdieukännaren Donald Broady utgör ett fält ”ett system av relationer mellan positioner besatta av människor och institutioner som strider om något för dem gemensamt” (Broady 1998:11). Broady förklarar vidare att fältet uppstår i denna gemensamma strid och att det är först när det råder en viss grad av autonomi inom fältet som vi har att göra med ett fält (Broady 1991: 271).

En viktig ingrediens i Bourdieus begreppsvärld är således stridsmetaforen, dvs. att det råder konkurrens om det egna fältet. Bourdieu argumenterar för att striden om det egna fältet mellan olika agenter är en strid om symboliskt kapital (Bourdieu & Wacquant 1992: 119). Det sistnämnda begreppet behöver tydliggöras. Symboliskt kapital består av ”erkänd auktoritet”, något som olika teorier om statens uppkomst förbiser, enligt Bourdieu (Bourdieu 1999: 97).⁷ Det är således en form av kapital som måste erkännas av andra agenter i samhället. Hur tillerkänns detta kapital värde av andra? Bourdieu menar att olika arter av kapital, som t ex fysiskt, ekonomiskt, kulturellt, socialt kapital, förvandlas till symboliskt kapital när de uppfattas av sociala agenter utrustade med perceptionskategorier som gör att de kan urskilja dem och tillskriva dem värde (Bourdieu 1999).

⁵ Se t ex vad filosofen Alasdair MacIntyre skriver i boken *God, Philosophy, Universities*: ”The history of universities since the thirteenth century has been at once a history of the development of the different disciplines and a history of transformations in beliefs about the relationships between the disciplines. Universities are therefore scenes of recurrent conflict, since both the development of particular disciplines and the transformations in how the relationships between the disciplines are conceived are marked by recurrent conflict.” (MacIntyre 2009: 93).

⁶ Begreppet *fält* ingår i den verktygslåda som den franske sociologen Pierre Bourdieu och hans medarbetare har utvecklat under en lång rad år i ett stort antal empiriska undersökningar. Bland övriga verktyg finns *kapital*, *habitus*, *strategier*, *det sociala rummet* osv. Se t ex Bourdieu 2000; Bourdieu et al 1996. Här vill jag, i likhet med Broady, utfärda en varning att oreflekterat ”importera” Bourdieus begrepp till nationella förhållanden i tron att det betyder samma sak oavsett var och hur man använder begreppen (Broady 1991: 302). Se även Broady & Albertsen 1998: 297 ff.

⁷ Bourdieu säger egentligen att *alla* teorier om statens uppkomst förbiser koncentrationen av det symboliska kapital som består av erkänd auktoritet, vilket ännu mer understryker den kritiska udd som ligger i hans påstående.

På svensk mark har fältbegreppet använts i de mest skiftande sammanhang, ofta i anslutning till analyser av olika kulturella eller sociala fält i samhället. Men det rör sig också om analyser av forskningsfält i vardande (som t ex omvårdnadsforskning), kvinnoforskning, musikpedagogik, historieämnet som disciplin, autonomi i universitetsvärlden och vissa typer av militära insatser (Broady & Heyman 1998; Ullman 2004, Gustafsson 1998; Gunneriusson 1998, 2002, 2004).⁸ De fältundersökningar som mest tangerar min inriktning är de analyser som beskriver forskningsfält i vardande. För att ett område ska kunna analyseras som ett fält i Bourdieus mening krävs, enligt Broady, att fältet äger ”en väl utvecklad autonomi, dvs. självständighet i förhållande till andra fält och till omvärlden i övrigt” (Broady 1998: 15). Broady listar tio enkla ”tumregler” som kan fungera som anvisning för att bedöma graden av autonomi för ett fält (Broady 2002: 51-52). När man kan identifiera alla dessa regler kan man med säkerhet påstå att det handlar om ett självständigt fält. Rent metodologiskt går det alltså att använda somliga av fältteorins verktyg även när man inte studerar ett särskilt autonomt område, vilket jag har gjort i det följande.

Läroboksforskning och fältbegreppet

Tecken som kan tyda på att autonomi håller på att förstärkas inom ett fält kan t ex vara att forskare samverkar och refererar till varandra i ökande grad. Broady & Heyman menar att detta är vad som skett inom omvårdnadsforskning de senaste åren. De exemplifierar detta genom att visa, att man bygger upp egna institutioner och forskningsmiljöer, nätverk, föreningar, tidskrifter, rapportserier och andra publikationsföretag. När det gäller läroboksforskning finns det en liknande utveckling genom de forskningsmiljöer, nätverk och tidskrifter som är i ständig utveckling. Ett annat tecken, som pekar i samma riktning, är att området börjar få sin egen historieskrivning, vilket brukar utmärka mer autonoma fält (Broady & Heyman 1998).⁹ Frågan är naturligtvis om det går att jämföra dessa två områden med varandra. Men om man enbart tar hänsyn till dessa förutsättningar kan det tala för att autonomi, i varje fall delvis, håller på att förstärkas inom läroboksforskning.

Det allra tydligaste indiciet på detta är att det inom området läroboksforskning finns en mängd tidskrifter, egna forskningsinstitut som sinsemellan sitter ihop i olika nätverk. Andra ”tumregler”, som bedömer graden av autonomi, är att området har ett eget slags drivkrafter, engagemang, hängivenhet, intresse som sporrar deltagarna till att göra insatser. Inom läroboksforskning finns till exempel egna inrättningar, vilka hallstämplar de egna verken och författarna. En av dessa inrättningar är Georg Eckert Institute for International Textbook Research (GEI), ett internationellt centra för läroboksforskning i Braunschweig, Tyskland. Institutet är det mest kända inom läroboksforskning och har dominerat europeisk forskning på läroböcker, framförallt historieböcker, och byggt upp ett stort nätverk på det internationella planet (Johnsen 1993; Selander 2003: 210-211).¹⁰ Institutet ger ut en mängd publikationer, där de mest centrala utgörs av Journal of Educational Media, Memory, and Society (JEMMS) och Eckert. Die Schriftenreihe. Studien zur internationalen Bildungsmedienforschung.¹¹ Institutet har haft en central roll alltifrån dess grundande 1951 och har, med stöd av UNESCO, etablerat ett internationellt nätverk av en mängd forskningsinstitutioner och utvecklingscentra världen över (Jfr Johnsen 1993). En förteckning över närmare 25 forskningsinstitut, speciellt inriktade på internationell och interkulturell forskning, återfinns i Falk Pingels UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision (Pingel 2010a: 80-82). Många länder har etablerat centrala och regionala pedagogiska institut där internationell läroboksforskning bedrivs. Med några få undantag finns dessa inte uppräknade i Pingel, men många av dem är listade i Unescos internationella nätverk för läroboksforskning. Men det finns även andra typer av inrättningar, som t ex The International Association for Research on Textbooks and Educational Media (IARTEM) med den egna elektroniska tidskriften Research on Textbooks and Educational Media.¹² Det finns även en strävan efter att förfina metoder och utveckla teorier kring läroboksforskning (Pingel 2010b, Lindmark & Holmgren 2011).

⁸ Gunneriusson har använt fältperspektivet både när det gäller studier av en disciplins framväxt, en högskolas tillblivelse och studier av militära operationer.

⁹ I samma andetag nämner de hur omvårdnadsforskning besätts av särskilda professors- och lektorstjänster samt etablerar egna forskningstraditioner och belöningsmekanismer (Broady & Heyman 1998: 320). Det finns, vad jag vet, ingen sådan utveckling inom läroboksforskningen, varken nationellt eller internationellt.

¹⁰ På institutets hemsida finns en lista på sammankopplade forskningsinstitut, samarbetspartners som tillsammans bildar ett internationellt nätverk. Se specifika länkar på webbadressen: <http://www.gei.de/en/georg-eckert-institute-for-international-textbook-research.html>.

¹¹ För en komplett förteckning över de publikationer som GEI ger ut, se www.gei.de.

¹² IARTEM är en internationell sammanslutning av forskare som bedriver forskning på läroböcker och pedagogiska medier och är knuten till Høgskolan i Vestfold, Norge. Se <http://www.iartem.no>

Bourdieu menar att en disciplin är ett relativt stabilt och begränsat fält och därigenom relativt lätt att identifiera (Bourdieu 2004). Detta stämmer delvis in på läroboksforskning, som idag har ett akademiskt och socialt erkänt namn, egna tidsskrifter och internationella konferenser. Men är då läroboksforskning ett fält i Bourdieus mening? Jag ställer mig tveksam till om läroboksforskning kan betraktas som ”en värld för sig” där deltagarna inom fältet är ”mer beroende av varandra än av omvärlden”, för att uttrycka mig i de termer som Broady använder om fältbegreppet (Broady 1998: 11). Mer intressant, än att fråga sig om läroboksforskning är ett fält eller inte, är egentligen att undersöka vilka krafter eller mekanismer som verkar i riktning mot ökad autonomi inom området och vilka krafter som drar i motsatt riktning mot ökad heteronomi. Några regionalgeografiska begrepp fungerar här som pendang till det som sker inom läroboksforskningen. Centripetala krafter (eller mekanismer) står då för det som drar i riktning mot autonomi och verkar sammanhållande för området i sig; centrifugala krafter betecknar däremot det som drar i riktning mot heteronomi och verkar splittrande inom ett givet område.

Det mesta av det jag har nämnt ovan utgör ingredienser i läroboksforskning som vetenskapligt område som jag tolkar som centripetala krafter. Det som däremot drar i motsatt riktning och betecknar centrifugala mekanismer är följande. Läroboksforskning har utvecklats till en interdisciplinär aktivitet där historiker, geografer, samhällsvetare och utbildningsvetare är engagerade i lika hög grad (Pingel 2010a; Jacobmeyer 1990). Den stora variationen av uppgifter inom läroboksforskning liksom bredden av interdisciplinärt samarbete mellan forskare inom specialinriktade forskningsgrenar, utbildningsvetenskap och ämnesdidaktik gör att det är svårt att hålla samman läroboksforskning som något enhetligt på den internationella arenan (Jacobmeyer 1990, jfr Pingel 2010a: 43). Dessa omständigheter kan tolkas som krafter som drar mot heteronomi inom området. Andra omständigheter kan vara konkurrens mellan olika traditioner, t ex mellan ”den ideologiska traditionen” och ”den kritiska traditionen” (Johnsen 1993; Stuart 2011) och att inte någon specifik metodarsenal för just läroboksforskning har utvecklats inom området, vilken bland annat beror på att ”scientists and educationalists have devised different sets of criteria for analysis” (Pingel 2010a: 71). Den tvärvetenskapliga strukturen gör att området saknar den autonomi som behövs för att kunna betraktas som ett kulturellt fält i Bourdieus mening (Broady & Heyman 1998; Skjelbred et al 2007). Den fråga som kvarstår är om läroboksforsk-

ningen någonsin kommer att bli ett eget, homogent och autonomt fält. Min tolkning är att tvärvetenskapliga strävanden utgör krafter som drar i riktning mot ökad heteronomi och således verkar som en centrifugal kraft inom läroboksforskningens område. Med ovanstående resonemang som grund vill jag alltså reservera mig mot att använda fältbegreppet fullt ut på mitt undersökningsområde, eftersom läroboksforskning inte kan betraktas som ett kampfält i Bourdieus mening. Andra forskare som har varit ute efter att studera framväxten av olika fält eller fält i vardande har lagt in reservationer mot användningen av fält (Gustafsson 1998) vilket ligger i linje med min problematik.

Läroböckers utformning som pedagogiska texter gör att forskningsobjekten befinner sig i skärningspunkten mellan olika fält, t ex mellan pedagogikens fält och historiedidaktikens fält. Det finns emellertid ett visst förklaringsvärde i att använda fältbegreppet, inte minst när det gäller att bedöma graden av autonomi, ge perspektiv åt och förklara forskningsområdets inre struktur. Men istället för att byta ut ett teoretiskt verktyg mot ett annat kan forskaren modifiera det så att det lämpar sig bättre att använda. Broady föreslår till exempel att vi kan tänja ut fältbegreppet (Bourdieu själv använder begreppet ”subfält” för att beskriva fält inom fältet). Ett exempel på detta är det som sociologerna Roos & Rotkirch gör när de prövar begreppet ”skuggfält” på sensocialismens dubbelliv, och som i stort sett handlar om den ”icke auktoriserade filosofi och psykoanalys, som levde i skuggan av men inte utan förbindelser med de officiella sanktionerade lärorerna” under Sovjettiden (Roos & Rotkirch 1998: 453-466; Broady 1998: 23). Ett problem med Bourdieus fältbegrepp har varit frågan om begreppets räckvidd och avgränsning. Ett exempel på svårigheter som är förknippade med denna fältdefinition är när det är frågan om en grupp som inte inkluderas i ett specifikt fält, men ändå står i ett förhållande till det. Det kan vara kvinnor som inte vill delta i fältets kamper, eftersom spelets insatser och vinster är främmande för dem. I sådana situationer blir termen skuggfält behändigt att använda, menar Roos & Rotkirch (1998: 454). Skuggfältets egenskaper beskriver de så här:

”Ett skuggfält står i ett bestämt förhållande till moderfältet, som det hjälper att fungera och förnya sig samtidigt som det lever enligt sina egna – omvända eller kvasiautonoma – lagar /.../ De två fälten är sinsemellan beroende: varken det egna fältet eller skuggfältet kan fungera utan varandra. Likaså finns det alltid något gemensamt område (utbildning, aktivitet, persongrupper, yrkeskategori, intressesfär) där fälten överlappar varandra. Det är möjligt för en agent att

röra sig på båda fälten samtidigt men i olika positioner, men det är också möjligt att skuggfältets agenter tidvis står helt utanför det egentliga fältet, och många av fältets agenter är ovetande om skuggfältets existens.” (Roos & Rotkirch 1998:455).

De två fälten – moderfältet och skuggfältet – är beroende av varandra och kan sägas stå i ett symbiotiskt förhållande till varandra. De båda fälten skulle inte kunna fungera utan varandra. Att många av fältets agenter är ovetande om ett skuggfältets existens kan till exempel vara fallet inom en forskningsgren, där många manliga forskare är omedvetna om forskning som bedrivs av kvinnor (antingen avsiktligt eller utan att ens inse det), anser Roos & Rotkirch (1998). Läroboksforskning skulle kunna betecknas som en skuggverksamhet inom mer etablerade fält eller discipliner. Det finns således ett visst förklaringsvärde hos skuggfältsbegreppet visavi läroboksforskning. Frågan är förstas hur långt det räcker och om det i tillräckligt hög utsträckning kan förklara framväxten av läroboksforskning och dess fortsatta utveckling. Alternativt kan läroboksforskning ses som en subdisciplin inom andra discipliner eller fält.

Ett annat sätt att hantera problemet med att Bourdieus fältbegrepp inte riktigt räcker till i olika sammanhang är att kombinera analyser av fält med analyser av nätverk (Broady 2002). I renodlade studier av fält anlägger forskaren ett fälgelperspektiv medan det i studier av sociala nätverk gäller att vaska fram ”de personliga relationernas betydelse och samröret medlemmarna mellan” (Broady 2002: 49). Han förklarar vidare att den avgörande skillnaden mellan fältanalyser à la Bourdieu å ena sidan och nätverksanalyser å andra sidan är att fältanalyserna i förstone innebär ”konstruktion av ett system av relationer mellan de positioner som personer (eller grupper eller institutioner) kan besätta”, medan nätverksanalyser främst tar sin utgångspunkt i ”interaktionen mellan personerna” och det är kombinationen av dessa som är fruktbarande (Broady 2002: 49). Sammanfattningsvis: När jag använt fältbegreppet i den pågående studien har jag inte funnit tillräckligt goda skäl till att beskriva läroboksforskning som en självständig disciplin. Jag har istället fokuserat frågor om vilka krafter eller mekanismer som verkar i riktning mot ökad autonomi inom läroboksforskning och vilka krafter som drar i motsatt riktning, det vill säga mot heteronomi.

Gränsdragningsarbete

Frågan om vad som konstituerar ett vetenskapligt fält har även att göra med vetenskapens gränser i förhållande till andra kunskapsproducerande aktiviteter (Andersson 2004; Lamont & Molnár 2002). Under de

senaste åren har gränsbegreppet spelat en central roll inom inflytelserika forskningsinriktningar, som t ex antropologi, historia, statsvetenskap, socialpsykologi och sociologi (Lamont & Molnár 2002). Litteratur som berör yrkesprofession, vetenskap och social kunskap illustrerar exceptionellt väl användbarheten av gränsbegreppet, så som det används för att t ex åtskilja vetenskap från icke-vetenskap och discipliner från varandra (Lamont & Molnár 2002: 167 ff.). När det gäller formeringsprocesser, vilka ofta inbegriper formuleringar av den egna disciplinen i förhållande till andra discipliner, kan dessa beskrivas i termer av gränsdragningsarbete.

Gränsdragningsbegreppet, översatt från engelskans boundary-work, lanserades först av vetenskaps-sociologen Thomas F. Gieryn och har använts av en mängd forskare för att analysera hur vetenskap avgränsas och vinner kunskapsteoretisk auktoritet i samhället, samt strategier av olika slag att konstruera bilden av vetenskap, som en specifik verksamhet avgränsad från andra typer av kunskapsproducerande verksamheter (Gieryn 1983, 1995, 1999). Gieryn skapade termen för att beskriva de diskursiva praktiker genom vilka forskare försöker tillskriva ”selected qualities to scientists, scientific methods, and scientific claims for the purpose of drawing a rhetorical boundary between science and some less authoritative residual non-science” (Gieryn 1999: 4-5). Gieryn hävdar vidare att boundary-work är ”strategic practical action” med avsikten att upprätta epistemisk auktoritet och beskriver gränser och territorier som en vetenskaplig kartograf och menar att den vetenskaplige insidern utför gränsdragningsarbete för att fullfölja eller bevara skilda professionella mål (Gieryn 1999: 23). Den sociologiska frågan i sammanhanget är då inte ifall vetenskap är äkta eller inte, utan istället hur dess gränser och territorier är flexibla och ”discursively mapped out in pursuit of some observed or inferred ambition – and with what consequences, and for whom?” (Gieryn 1999: 23). Detta visar på vad som rent konkret menas med gränsdragningsarbete och hur det visar sig i handling.

I begreppet ligger ett ständigt omförhandlande om var gränsen går. Vetenskapshistorikern Anna Tunlid har i sin forskning använt begreppet och menar att gränsdragningsarbete bedrivs från vetenskapssamhällets sida ”genom att man framhåller vissa egenskaper och utmärkande drag hos vetenskapen” (Tunlid, 2008: 100). Gränsen mellan vad som är vetenskap och icke-vetenskap är en gräns som inte är fastslagen och given en gång för alla, utan en gräns kring vilken det sker förhandlingar och omförhandlingar hela tiden (Tunlid 2008: 101-102). Gieryn skriver till exempel: “The

boundaries of science are ambiguous, flexible, historically changing, contextually variable, internally inconsistent, and sometimes disputed” (Gieryn 1983: 792). Denna mångtydighet och oklarhet i distinktionen har flera strukturella källor. Enligt Gieryn är gränserna ibland ”contested by scientists with different professional ambitions” (Gieryn 1983: 792). Gränsdragningsarbete är en konsekvens av kontroverser över trovärdighet inom vetenskapen. Sannolikt kan vetenskaplig trovärdighet skapas genom detta, men den epistemiska auktoriteten skapas dock ”nedströms”, dvs. när kunskapen har förflyttats ut från de vetenskapliga institutionerna till att tolkas, tillämpas och användas i olika utomvetenskapliga sammanhang (Gieryn 1999). Det kan förstås diskuteras vad som verkligen menas med vetenskap i kontrast till andra intellektuella aktiviteter, eftersom det är omöjligt att upprätthålla en fullständigt värderingsfri vetenskap. Det finns enbart tillfälliga gränslinjer (demarkationslinjer) och det sker ständiga omdefinieringar av var gränser går och från vetenskapens sida lyfts olika aspekter fram med syftet att visa på vad som utmärker vetenskap i förhållande till exempel till politik och religion men också visavi verksamheter som kan betecknas som pseudovetenskap eller dålig vetenskap (Tunlid 2004: 20-21).

Inom svensk forskning har gränsdragningsbegreppet bland annat använts i studier om olika forskningsdiscipliners framväxt och formering, som t ex om samhällsvetenskapens formering, sociologins etablering och förskolans formande i Sverige (Wisselgren 2000; Larsson 2001; Folke-Fichtelius 2008). Vidare har begreppet använts i studier om ärfthlighetsforskningens gränser, gränser inom naturvetenskapen, kartografi och inventeringar av det svenska växtrikets gränser (Tunlid 2004; Wennerholm 2008; Widmalm 1990; Beckman 2008). I analogi med Gieryns begrepp gränsdragningsarbete skulle man kunna tala om ”nätverksarbete”, där nätverk på sätt och vis kan betraktas som en ”teoretiskt spegelvändning av gränsdragningsbegreppet” (Beckman et al 2008). Detta förklarar de med att i gränsdragningsarbete skapas retoriskt skillnader mellan verksamheter som rent praktiskt hänger ihop, medan det i nätverksarbete upprättas konkreta kopplingar mellan människor och ting som inte sällan tillhör skilda verksamhetsområden: ”På ett sätt kan nätverken ses som en social förutsättning för samproduktion (medan gränsobjekt och resurser ... kan uppfattas som en materiell förutsättning). Nätverksbegreppet betonar det aktiva arbete som behövs för att skapa såväl samverkan som konflikt, såväl likheter som skillnader” (Beckman et al 2008: 15). När det gäller att förklara och analysera var gränser

dras mellan vetenskaplig forskning visavi politisk aktivism utgör gränsdragningsbegreppet ett utmärkt redskap. Nätverksbegreppet, däremot, kastar ljus över de inre förutsättningarna i de fältstrukturer som finns och över det aktiva arbete som bedrivs inom fältet.

Läroboksforskning och gränsdragningsarbete

Gränsdragningsbegreppet har att göra med forskningens kärna och kan belysa forskningsarbete i skärningspunkten mellan vetenskap och politik (Gieryn 1999). Utvecklingen av läroboksforskningen som forskningsinriktning är ett relativt okänt område inom historiedidaktikens område (Lindmark 2008) och mig veterligen föreligger ingen studie där gränsdragningsarbete kombineras med studiet av fältmekanismer. I vilken utsträckning kan gränsdragningsbegreppet användas vid analyser av läroboksforskning? Hur ser gränsdragningsarbetet ut inom läroboksforskning? Vad är det som ger läroboksforskning epistemisk auktoritet? Var dras gränsen mellan vetenskap och politik inom olika revisionsprojekt som exempel? Frågorna är många och kan naturligtvis utvecklas vidare. I det följande besvarar jag bara delvis dessa frågor. Jag har kunnat skönja tre former av gränsdragningsarbete i den historiska utvecklingen av läroboksforskning. Dessa sammanfaller i termerna *expulsion*, *expansion* och *protection of autonomy* (jfr Gieryn 1999; Lamont & Molnár 2002). I det följande sätter jag begreppen i relation till förstudien.

Den första formen karakteriseras av strider mellan rivaliserande auktoriteter som gjort anspråk på att vara vetenskapliga vilket resulterat i ett slags utstötningmekanism som påverkat vissa aktörer. Under läroboksforskningens historia har olika rivaliserande auktoriteter stått emot varandra när det gäller de vetenskapliga anspråken. Allra först drevs lärare ut som aktörer och i ett senare skede inträffade något liknande med historiker. Den första utvecklingsfasen kan spåras tillbaka till den kongress om historieundervisning som organiserades av Nationernas Förbund 1932 (Holmgren 2010).¹³ Andra grupper av aktörer som stått emot varandra har varit historiedidaktiker kontra politiker, och till viss del även historiker kontra didaktiker (Fuchs 2010). I en sådan kontext utgör gränsdragningsarbete ett medel för social kontroll. Genom mer djuplodande analyser av olika aktörers agerande kan en mer heltäckande bild tecknas, men dessa exempel ger ändå en fingervisning om att gränsdrag-

¹³ Se vidare i *A Handbook for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids to International Understanding* (UNESCO 1949).

ningsbegreppet har ett relevant förklaringsvärde i min studie.

Den andra formen av gränsdragningsarbete som visar sig i den historiska utvecklingen av läroboksforskning i förhållande till revision är en expansion av den bedrivna forskningen (Lamont & Molnár 2002: 179). Om de första ansatserna i mångt och mycket fokuserades på innehållsanalys, där komparativa ansatser var vanliga, har läroboksforskning expanderat till ansatser som involverar vad förståelsen av det förflutna har för inflytande på elevers värden (Gallagher 1996: 52; Pingel 2010a). Kort sagt handlar det om en expansion från innehållsanalys till påverkansforskning. Skandinavisk forskning om pedagogiska texters design och multimodalitet, inspirerat av bland annat semiotisk forskning om sociala tecken och meningsbildning, kan även ses som en del i denna expansion av läroboksforskning (Selander 2003; Selander & Skjelbred 2004).

Den tredje formen av gränsdragningsarbete avtecknar sig inte lika tydligt i läroboksforskningens historia, nämligen den som handlar om att bevara autonomi (protection of autonomy) gentemot yttre krafter, som strävar efter att inkräkta på eller exploatera forskarnas epistemiska auktoritet (Gieryn 1999: 5-17; Lamont & Molnár 2002: 179). Den ökade graden av autonomi motverkas dock av att internationell läroboksforskning i allt högre utsträckning utvecklats till en interdisciplinär verksamhet, att forskningsprojekt involverat olika discipliner, främst historia, geografi och samhällsvetenskap (Pingel 2010a). Detta har resulterat i att ett flertal forskare anser att läroboksforskning aldrig utvecklats till en egen disciplin, utan fram till idag utgör ett interdisciplinärt eller multidisciplinärt fält, trots att det funnits en strävan mot autonomi (Jacobmeyer 1990; Jeismann 1979, 1985; Johnsen 1993; Pingel 2010a, 2010b). Följaktligen finns det indicier som tyder på att den interdisciplinära struktur som har byggts upp drar i motsatt riktning, dvs. mot heteronomi, istället för att öka graden av autonomi inom läroboksforskningens område. Det som kännetecknar internationell läroboksforskning är just denna komplexitet som korsar traditionella gränser mellan discipliner eller forskartraditioner, där inte enbart historiker utan även geografer, samhällsvetare, religionsvetare, språkvetare och utbildningsvetare är engagerade (Jacobmeyer 1990; Pingel 2010a). En relevant fråga i sammanhanget är i vilken utsträckning denna mångfacetterade struktur drar i riktning mot heteronomi och i vad mån den påverkar utvecklingen av en gemensam metodologi.

Konklusion

Mitt syfte har varit att utveckla teoretiska verktyg för min pågående studie och jag har i denna artikel argumenterat för att kombinera fältperspektiv och gränsdragningsbegreppet som teoretisk lins i min fortsatta forskning. De teoretiska modeller och begrepp jag har testat har använts vid studier av kulturella och sociala fält, men i mitt fall har det handlat om att pröva begreppens användbarhet inom ramen för vetenskapshistorisk forskning med särskilt fokus på läroboksforskning som vetenskapligt område. I det följande reflekterar jag över hur de olika begreppen skiljer sig åt och hur jag värderar dessa begrepp i förhållande till min inriktning.

Några konkreta resultat av min teoretiska diskussion är följande: Jag reserverar mig mot att använda Bourdieus fältbegrepp fullt ut i min analys av läroboksforskning, eftersom det är ytterst tveksamt att betrakta läroboksforskning som ett *fält* i Bourdieus mening. Ett flertal forskare bedriver forskning på läroböcker inom olika revisionsprojekt, fältet är mångfasetterat i den bemärkelsen att olika fält går in i varandra och uppvisar en interdisciplinär struktur. Läroböckers utformning som pedagogiska texter gör också att forskningsobjekten befinner sig i skärningspunkten mellan olika fält, t ex mellan pedagogikens fält och historiedidaktikens fält. Det förklaringsvärde som trots allt finns i Bourdieus fältbegrepp är dess potential att bedöma graden av autonomi och homogenitet av ett fält. Begreppets räckvidd och avgränsning har emellertid diskuterats och därför har alternativa begrepp utvecklats, som t ex begreppet *skuggfält*. Begreppet är innovativt och kan möjligen förklara hur läroboksforskning bedrivs inom större forskningsfält (t ex inom olika akademiska discipliner) som en skuggverksamhet, vilket kan jämföras med Bourdieus begrepp subfält, en beteckning på ett fält inom ett dominerande fält. I anslutning till detta har jag även använt mig av begreppen centripetala respektive centrifugala krafter när jag analyserat vilka krafter eller mekanismer som drar i riktning mot en autonomi och vice versa.

Begreppet *gränsdragningsarbete* har ett utmärkt förklaringsvärde, inte minst vid analys av gränserna mellan vad som kan räknas som vetenskap och icke-vetenskap. I resonemanget tidigare frågade vi oss hur gränsdragningsarbetet ser ut inom läroboksforskningen. Följande frågeställningar tänker jag vidareutveckla och använda i min analys av läroboksforskning: I vilka sammanhang sker förhandlingar om vad som räknas som vetenskap? Vilka centrala aktörer går att urskilja i detta gränsdragningsarbete? På vilket sätt sker gränsdragningsarbetet? Vad betyder det att läro-

boksforskning sker i nära anslutning till olika revisionsprojekt? Vilken betydelse har teori- och metodutveckling när det gäller gränsdragningar mellan vetenskap och icke-vetenskap?

Nätverksbegreppet kan betraktas som en spegelvändning av gränsdragningsbegreppet. Det innebär att en kombination av nätverks- och gränsdragningsarbete kan kasta ljus över både de inre förutsättningarna och de yttre gränserna i den fältstruktur som undersöks. Men det teoretiska begrepp som har det bästa förklaringsvärdet i min studie är Gieryns gränsdragningsbegrepp och i kombination med fältbegreppet. Genom att kombinera studier av fältmekanismer med studier av boundary-work banar jag väg för möjligheten att på ett mer övergripande sätt kunna belysa utvecklingen inom läroboksforskningen, samt i ett snävare perspektiv kunna studera vad några grupper eller huvudaktörer inom området gör med vetenskapens gränser och sina territorier i det öppna rummet (Jfr Nowotny et al 2001). Jag är emellertid medveten om den spänning som föreligger mellan begreppen boundary-work och fält i de teoretiska tillämpningarna. I studier kring gränsdragningar anläggs ofta ett snävare perspektiv (t ex studier kring vad olika grupper gör med gränserna inom vetenskapen, varvid grupperna ofta betraktas som likställda), medan fältteorins perspektiv innebär att jämförelsevis mer uppmärksamhet riktas mot dominansförhållanden eller hierarkiska förhållanden mellan grupper, mellan fält och området, mellan diskurser osv. Men genom att använda både fältbegreppet och gränsdragningsarbete tror jag mig kunna komma åt formationen av läroboksforskning på ett bättre sätt än att enbart använda ett perspektiv.

Anders Holmgren

Ph.d. i Pedagogiskt arbete och innehar en post doc i historia med utbildningsvetenskaplig inriktning vid Institutionen för idé- och samhällstudier, Umeå universitet. anders.holmgren@historia.umu.se

Abstract

Field, Shadow Fields, and Boundary-work: Theoretical Tools for Analysis of Textbook Research.

This article discusses some theoretical concepts in the study of textbook research. Principal concepts are field, subfield, boundary-work and network regarding the relationship between international textbook revision and the development of textbook research as a research area or line of research. The theoretical con-

cepts are analyzed in relation to the autonomy, internal structure and external boundaries of the research area and the results are a contribution to a discussion about use of theory in the history of science with a focus on textbook research.

Keywords

Textbook revision, textbook research, field, subfield, Bourdieu, boundary-work, Gieryn

Referenser

- Ahonen, Sirkka 2009. *Textbook research in Finland, from a historian's point of view*
http://www.finnlandinstitut.de/fileadmin/content/de/Wissenschafte-Portal/PDFs/Sirkka_Ahonen2.pdf, 2011-07-23.
- Alvesson, Mats & Kaj Sköldbberg 1994. *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Sten 2004. *Om vetenskapens gränser: socialfilosofiska betraktelser*. Göteborg: Daidalos.
- Beckman, Jenny 2008. Landskapsfloror. Att inventera över gränser. I *Vetenskapens sociala strukturer: sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt*, red. Sven Widmalm, 219-262. Lund: Nordic Academic Press.
- Beckman, Jenny et al 2008. Inledning. I *Vetenskapens sociala strukturer: sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt*, red. Sven Widmalm, 9-23. Lund: Nordic Academic Press.
- Bourdieu, Pierre & Loïc J. D. Wacquant 1992. *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, Pierre et al 1996. *Homo academicus*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Bourdieu, Pierre 1999. *Praktiskt förnuft: bidrag till en handlingsteori*. Översättning från franskan av Gustaf Gimdal & Stefan Jordebrandt, Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, Pierre 2000. *Konstens regler: det litterära fältets uppkomst och struktur*. Moderna Tänkare. Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Bourdieu, Pierre 2004. *Science of Science and Reflexivity*. Cambridge: Polity Press.
- Broady, Donald 1991. *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Skeptronserien 1102-0210, Andra korrigerade upplagan, Stockholm: HLS.
- Broady, Donald & Niels Albertsen 1998. *Kulturens fält: en antologi*. Göteborg: Daidalos.
- Broady, Donald & Ingrid Heyman 1998. Omvårdnadsforskning: ett vetenskapligt fält i vardande? I *Kulturens fält: en antologi*, red. Donald Broady & Niels Albertsen, 297-323. Göteborg: Daidalos.
- Broady, Donald 2002. Nätverk och fält. I *Sociala nätverk och fält*, Opuscula historica Upsalensia 28, red. Håkan Gunneriusson. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet
- Folke-Fichtelius, Maria 2008. *Förskolans formande: statlig reglering 1944-2008*. Uppsala Studies in Education No 119. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Foster, Stuart J. & Keith A. Crawford 2006. Introduction: The Critical Importance of History Textbook Research. I *What Shall We Tell the Children? International Perspectives on School History Textbooks*, red. Stuart J. Foster & Keith A. Crawford, 1-23. Greenwich, Conn.: Information Age Publishing Inc.
- Foster, Stuart 2011. Dominant Traditions in International Textbook Research and Revision. *Education Inquiry nr 1/2011*.

- Fuchs 2010. Personlig kommunikation den 13 augusti, 2010.
- Gallagher, Carmel 1996. *History Teaching and the Promotion of Democratic Values and Tolerance: A Handbook for Teachers*. Strasbourg: Council of Europe.
- Gieryn, Thomas 1983. Boundary-work and the Demarcation of Science From Non-Science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists. I *American Sociological Review* 48, no. 6, 781-795.
- Gieryn, Thomas 1995. Boundaries of Science. I *Handbook of Science and Technology Studies*, red. Sheila Jasanoff, Gerald E. Markle, James C. Peterson & Trevor Pinch. Thousands Oaks/London/New Delhi.
- Gieryn, Thomas, 1999. *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gunneriusson, Håkan 1998. Fältperspektiv. Ett sätt att tänka för att uppnå slutmålet vid en väpnad insats. I *Kulturens fält: en antologi*, red. Donald Broady & Niels Albertsen, 267-276. Göteborg: Daidalos.
- Gunneriusson, Håkan 2002. *Det historiska fältet: svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*. Studia historica Upsaliensia 204. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Gunneriusson, Håkan 2004. *Idéer och autonomi i universitetsvärlden: en fallstudie över Södertörns tidiga historia*. Uppsala: Vetenskapshistoriska avdelningen, Uppsala universitet.
- Gustafsson, Jonas 1998. Det musikpedagogiska fältets framväxt. I *Kulturens fält: en antologi*, red. Donald Broady & Niels Albertsen, 365-372. Göteborg: Daidalos.
- Holmgren, Anders 2006. *Klassrummets relationsetik. Det pedagogiska mötet som etiskt fenomen*. Doktorsavhandlingar inom den Nationella Forskarskolan i Pedagogiskt arbete nr 4. Umeå: Umeå universitet.
- Holmgren, Anders 2010. *Boundary-work and the Intersection between Textbook Research and Textbook Revision*. Paper presenterat vid "Researching History Textbooks and International Textbook Revision", International Workshop at Umeå University, 18-19 May 2010.
- Jacobmeyer, Wolfgang 1990. *International Textbook Research*, Rapport nr 2, Projektet Europa och läroboken. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Jeismann, Karl-Ernst 1979. Internationale Schulbuchforschung – Aufgaben und Probleme. I *Internationale Schulbuchforschung*, 1, 7-22.
- Jeismann, Karl-Ernst 1985. Einleitung: Schulverbesserung durch internationale Schulbuchforschung? I *Schulbuchverbesserung durch internationale Schulbuchforschung? Probleme der Vermittlung zwischen Schulbuchkritik und Geschichtsbuch am Beispiel englischer Geschichte*, red. Hanna Schissler, 9-12. Studien zur internationalen Schulbuchforschung Schriftenreihe des Georg-Eckert-Instituts.
- Johnsen, Egil Børre 1993. *Textbooks in the Kaleidoscope: a Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts*. Oslo: Scandinavian U.P.
- Lamont, Michèle & Virág Molnár 2002. The Study of Boundaries in the Social Sciences. I *Annual Review of Sociology* 28, no. 1 (8), 167-195.
- Larsson, Anna 2001. *Det moderna samhällets vetenskap: om etableringen av sociologi i Sverige 1930-1955*, Idéhistoriska skrifter, No 34. Umeå: Umeå universitet.
- Lindmark, Daniel 2008. 'Vi voro skyldiga världen ett exempel': Norden i den internationella historieboksrevisionen. I *Se människan: demografi, rätt och hälsa*, red. Annika Sandén, 43-55. Linköping: Linköpings universitet.
- Lindmark, Daniel & Anders Holmgren 2011. Methods in Swedish History Textbook Research. I *Yearbook of the International Society for History Didactics 2011*.
- MacIntyre, Alasdair 2009. *God, Philosophy, Universities: A Selective of the Catholic Philosophical Tradition*. Lanham, Md.: Sheed and Ward Book/Rowman & Littlefield Publishers.
- Nowotny, H. och P. Scott, M. Gibbons 2001. *Re-thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Pingel, Falk 2010a. *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, 2nd revised and updated version*. Paris: UNESCO.
- Pingel, Falk 2010b. Geschichtsdeutung als Macht? Schulbuchforschung zwischen wissenschaftlicher Erkenntnis- und politischer Entscheidungslogik. I *Journal of Educational Media, Memory, and Society (JEMMS)*, vol. 2, 93-112. Tema: Contextualizing School Textbook Revision, red. Eckhart Fuchs & Yoshioka Tatsuya.
- Reichenberg, Monica 2010. *Forskning om läromedel*. 2010 års upplaga. http://www.slff.se/Global/Forskningsbibliografi/Forskningsbibliografi_2010.pdf, 2011-08-01.
- Roos, J. P. & Anna Rotkirch 1998. Fält i skuggan av fält: socialismens dubbelliv. I *Kulturens fält: en antologi*, red. Donald Broady & Niels Albertsen, 453-466. Göteborg: Daidalos.
- Selander, Staffan 2003. Pedagogiska texter och andra artefakter för kunskap och kommunikation. En översikt över läromedel – perspektiv och forskning. I *Läromedel – specifikt: SOU 2003: 15*, 181-256. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Selander, Staffan & Dagrun Skjelbred 2004. *Pedagogiske tekster for kommunikasjon og læring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skjelbred, Dagrun, S. V. Knudsen & B. Aamotsbakken 2007. *Tekst i vekst: teoretiske, historiske og analytiske perspektiver på pedagogiske tekster*. Oslo: Novus.
- Steinsholt, Kjetil 2004. *Steinsholt LIVE*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Tunlid, Anna 2004. *Ärftlighetsforskningens gränser: individer och institutioner i framväxten av den svenska genetiken*. Minervaserien 11. Lund: Avdelningen för idé och lärdomshistoria, Lunds universitet.
- Tunlid, Anna 2008. Den nya biologin: forskning och politik i tidigt 1960-tal. I *Vetenskapens sociala strukturer: sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt*, red. Sven Widmalm, 99-135. Lund: Nordic Academic Press.
- Wennerholm, Staffan 2008. Gränser i naturvetenskapens kunskapskulturer. Exempel från svenska läroverk 1930-1970. I *Vetenskapens sociala strukturer: sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt*, red. Sven Widmalm, 137-166. Lund: Nordic Academic Press.
- Widmalm, Staffan 1990. *Mellan kartan och verkligheten: geodesi och kartläggning, 1695–1860*, Skrifter/Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, No 10. Uppsala: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet.
- Wisselgren, Per 2000 *Samhällets kartläggare: Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830-1920*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Ullman, Annika 2004. *Stiftarinnegenerationen: Sofi Almquist, Anna Sandström, Anna Ahlström*. Stockholm: Stockholmia.
- UNESCO 1949. *A Handbook for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids to International Understanding*. Paris: UNESCO.

